

УДК 130

Осипова В. Ю.

СМИСЛОВИЙ ДИСКУРС ТІЛЕСНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

В статтє проанализировано понятіє телесности в контексте соціокультурного пространства современности.

Ключевые слова: тело, телесность, гендер, пол, самоидентификация, текст, знак, фетиш.

In the article author has analyzed the phenomenon of corporality in context of sociocultural field of the present.

Keywords: body, corporality, gender, male/female, self-identification, text, sign, fetish.

На сучасному етапі розвитку наукової думки дослідження феномену «тілесність» загалом та поняття «тіло» зокрема відбувається в досить широкому спектрі дисциплінарних галузей. Наприклад, тіло як парадигма біохімічних процесів виключно в анатомо-фізіологічному аспекті традиційно є предметом дослідження дисциплін медичного та біологічного гатунку. Натомість, тіло як бінер опозиції «тіло / душа» є одним із базових понять теології та езотерики. Як предмет мистецтва тіло фігурує в живопису, скульптурі, літературі, у дослідженнях з естетики та культурології, у малярських й акторських практиках.

У другій половині ХХ століття із розвитком ідей постмодернізму та з появою і тотальним розповсюдженням зі сфери семіотики на інші сфери гуманітарного знання таких понять, як «знак» і «код», з'являється і нове розуміння поняття «тіло».

На межі ХХ – ХХІ століть матерія, у тому числі і жива, все більше розглядається як спосіб зберігання та передачі інформації, обгорткою якої виступає тіло людини, але з боку інформаційної концентрації та конструктивної пластичності протейнове тіло все-таки поступається текстам і кодам, які оперують на силіконовому чи квантовому рівні. У зв'язку з цим простежується тенденція сприйняття тіла як першого кроку до нового розвитку, у якому свідомість, звільнившись від повільної біологічної еволюції, здатна буде швидко оперувати текстами і кодами, не потребуючи надалі посередництва тіла, яке на сучасному етапі все більше підлягає генетичному розшифруванню, розумінню, прочитанню та інтерпретації.

Таким чином, проблемою, яку ми спробуємо розв'язати у цій статті, є смисловий дискурс тілесності сучасного соціокультурного простору.

До цієї проблеми звертаються у своїх роботах Ж. Бодріяр («Символічний обмін та смерть»), Х. Прінгл («Зірки у рекламі»), Н. Хамітов («Філософія статі: прояснення предмета»), В. Косяк («Екскурс до тілесного життєсприйняття»), О. Проценко («Тілесність у дихотомії гарного / негарного і пристойного / непристойного»), Л. Газнюк («Соматичне буття персонального світу особистості»).

Беручи до уваги малу кількість ґрунтовних робіт з досліджуваної нами проблеми, вважаємо написання цієї статті актуальним.

Отже, метою нашої статті є аналіз репрезентації смислового дискурсу тілесності в соціокультурному просторі сучасності.

Намагаючись розв'язати проблему тілесності, слід зазначити, що це поняття почало фігурувати в гуманітарних сферах науки відносно недавно. На відміну від тіла, тілесність означає певною мірою процес самоідентифікації, тобто ставлення свідомості до тіла, його функцій, органів та аналіз репрезентацій їхніх соціокультурних гештальтів.

Таким чином, тілесність – поняття некласичної філософії, конституйоване в контексті традиції, яке долає тлумачення суб'єкта як трансцендентного та вводить до кола філософської проблематики такі феномени, як сексуальність, афект, перверсії, смерть та ін. Постмодернізм здійснює радикальне переосмислення цього поняття, яке набуває в його межах тотальної семіотизації. Згідно з постмодерністською інтерпретацією, у тілесності «немає нічого спільного з власним тілом чи образом тіла. Це тіло без образу», у якому «ніщо не репрезентовано» (Дельоз). Арто у свій час твердив про «тілесну мову»; А. Жаррі зазначав, що «актор повинен навмисно створювати собі тіло, яке підходило б для ролі»; А. Юберсфельд у межах «семіології театру» інтерпретувала тіло актора як те, що не має іншої форми буття, окрім знакової [7, с. 1026].

Феномен тілесності в медично-фізіологічному ракурсі артикулюється у проблемі асиметрії мозку та свідомості людини, зокрема у відмінностях у свідомості правші та шульги: «Ігнорування відмінностей між правшею та шульгою у психопатології вибіркового уражень мозку призвело до того, що сформувався спільний для всіх опис порушень психіки (свідомості) людини при вибіркового ураженні правої та лівої півкулі мозку. У такому опосередкованому описі краще відображені порушення правші та менше або зовсім не дослідженні особливості порушень, притаманних шульзі» [2, с. 125].

Гендерний аспект тілесності реалізується у двох напрямках: проблема шлюбу і проблема статі. Однією з найбільш актуальних проблем сучасності в цьому контексті, на думку дослідників, є проблема шлюбу. Чоловіки та жінки,

уникаючи публічного оформлення релігійного чи світського шлюбу, натомість не відмовляються від офіційного (державного) визнання дитини. Тобто йдеться про нівеляцію шлюбу як соціального інституту власне на формальному рівні, на зміну якого приходять дещо інший його різновид, цілком неформальний, – громадянський шлюб. Новий тип сучасних шлюбних стосунків російський дослідник С. І. Голод назвав «постмодерністською родиною»: «Поєднання двох емансипаторських течій – послаблення залежності дітей від батьків, а дружини від чоловіка – сприяло формуванню постсучасного типу родини. Подружжя, на думку Е. Гідденса, стало розглядатися як співтовариство в спільному емоційному підприємстві, і це набуло навіть більш важливого значення, ніж їхні обов'язки стосовно дітей» [4, с. 152].

Феномен «тілесність» як пропаганда тотального гедонізму фігурує в сучасному шоу-бізнесі та є порушенням норм етикету, що може негативно вплинути на родинне життя індивіда: «Сучасний музичний неоавангард, який женеться за масовою прихильністю, будує свої програми на таких засобах художньої виразності, які надають їм не тільки розважального, але й грубого гедоністичного характеру. Пафосна концентрація уваги на чуттєвій насолоді досягається за рахунок прямого акценту на навмисно оголених частинах тіла, розкутих жестах і позах. Супроводжуючись ритмом, пульсуючим світлом, декоровані димовою завісою, вони набувають еротичної спрямованості, звільненої від етичної передбачливості» [8, с. 24].

Не менш актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства є проблема статі, яка також фігурує в дослідженнях досить широко. Сучасні українські автори (О. Забужко, В. Агеєва) активно працюють із соціально-психологічним та соціально-політичним аспектами проблеми.

На нашу думку, дуже важливим моментом функціонування феномену «тілесність» у гендерній проблематиці сучасності є порушення бінарної опозиції «фемінне / маскулінне» втручанням третього компонента «андроґінне» (від грецьк. andros – чоловічий, gines – жіночий). Цікавими у цьому контексті є дослідження Н. Хамітова, який пропонує розглядати філософію статі як окрему галузь філософського знання, що досліджує екзистенційну статі: «Використання андроґін-аналітики (андроґін-аналізу) виводить філософію статі за межі як маскуліноцентризму, так і феміноцентризму і дає можливість вийти на практику коригування взаємодії чоловічості та жіночості на психологічному та соціальному рівнях» [9, с. 52]. Отже, андроґінізм як синтез фемінного та маскулінного первнів, на нашу думку, саме на сучасному етапі стає одним із базових принципів функціонування європейського суспільства, що, у свою чергу, спричинено підтримкою та розвитком ідей лібералізму та фемінізму. Ми маємо на увазі актуальне для ХХ – ХХІ століть розширення соціального спектру функцій жінки, які зменшують акцент на фертильно-репродуктивній

властивості її організму, додаючи в такий спосіб до статусу матері ще й інші соціальні статуси, не марковані статтю, що і дозволяє назвати їх андрогінними.

Інстинкти, що володіли людством, тілесність як першоджерело, стан тіла завжди були визначними для людини у її відчутті життя, тобто для самоідентифікації потрібен контакт зі своїм тілом. Для того, щоб знати, ким вона є, людині необхідно чуттєве сприйняття життя. Вона повинна знати вираз свого обличчя, рухи, відчувати своє тіло у його позах, міміці, жестах: «У здорової людини „Я” ідентифіковане з тілом, а її знання про це ототожнення є наслідком відчуттів тіла. Невпевненість у такому ототожненні є типовою, зазначає А. Лоуен, для людей нашої постхристиянської культури, у якій людина відчужується від роботи, від друзів та від себе самої, а значить і від свого тіла, що спричинено спрощенням романтичного кохання, компульсивністю сексу, механічністю роботи, егоїзмом прагнень» [6, с. 191].

На позначення процесу самоідентифікації Л. Газнюк вводить поняття «сома»: «Сома – це „Я сам”, „Я”, як тілесна істота, у якій тіло – це річ, яку я маю, яка мені належить поряд з іншими речами навколишнього світу, тобто тіло – це наочна даність, переважно просторова. Сома ж – це онтологічна сутність, чуттєво-екзистенційна, темпоральна категорія. Таке розуміння соми дає підстави розглядати соматичне буття як стан людської тілесності й персональний модус особистості, де поєднується емпірична предметність і духовна суб’єктивність» [3, с. 3–4]. Таким чином, сома як один із варіантів репрезентації тілесності є прикладом синтетичного розуміння тіла – на конкретному та абстрактному рівнях одночасно.

На сучасному етапі завдяки посередництву мови тілесність фігурує у символічному просторі знаку, створюючи в такий спосіб безліч варіантів самоінтерпретації: «Сома виступає первинним генератором символів, вона здатна продукувати символічні коди різних типів (візуальні, акустичні, тактильні та ін.). Мова – це завжди взаємозв’язок хоча б двох кодів, де здійснюється переклад одних кодів на інші. А тому сома здатна інтерпретувати себе, тут робиться перший крок у становленні людської рефлексії» [3, с. 15]. Таким чином, сома як креативний елемент символічного простору знаку є свідченням актуалізації тілесності ще й на інтертекстуальному рівні і дає підставу сприймати тіло як текст.

У теоретико-методологічному апараті постмодернізму «тіло» як термін традиційного естетичного та соціокультурного знання репрезентується ще й з іншим значенням, артикулюючись у понятті «тіло без органів», яке є наслідком накладання ідеї ризоми та креативного потенціалу децентрації на феномен тілесності. Таким чином, ризоморфне «тіло без органів» протиставляється організму як стійкій структурі органів зі стабільними чітко окресленими функціями; на відміну від організму, воно є пластичним і саме здатне

оформлюватись у той чи інший ситуативно актуальний орган. «Втративши постійність форм, воно стало сприйматися змінним: відтепер „тіло не доля, а первинна сировина, яка потребує обробки” (А. Геніс)» [7, с. 1032].

Схожі ідеї актуалізуються в роботах Ж. Бодріяра як одне зі значень поняття «вторинна оголеність» та симулякру «ліпнина», репрезентуючи реалізацію штучних знаків і кодів у текстуальному просторі тілесності.

Під «вторинною оголеністю» розуміють такий різновид оголеності, що може бути позначений характерною позначкою, яка виконує функцію соціального маркера. Тіло з позначкою відрізняється від тіла без позначки. Соціально маркована частина тіла, з одного боку, висувається на перший план як пафосний експонат демонстрації, а з другого – є свідченням символічного прихованого змісту. Завдяки допоміжним засобам (позначкам), якими є макіяж, татування, пірсинг, зачіска, манікюр, одяг, ювелірні прикраси тощо, відбувається своєрідне подвоєння відповідної частини тіла та перетворення її на еротичну зону.

Симулякром «ліпнина» Ж. Бодріяр називає підробку, що виникла за доби Відродження як аплікація барокового мистецтва на наслідування природного. «У соборах та палацах ліпнина набуває будь-яких форм, імітує будь-які матеріали: оксамитові завіси, дерев'яні багети, силуети людської плоті. Ліпнина дозволяє привести неймовірну суміш матеріалів до єдиної нової субстанції, своєрідного загального еквівалента всіх інших, і вона прекрасно підходить для створення всіляких театральних чарів, бо сама є дзеркальним відображенням усіх інших» [1, с. 116]. На сучасному етапі підробка вдосконалюється: «Ліпний Янгол» змінює якість і сутність – це вже більше не дерев'яна барокова скульптура, а витривалі залізобетонні конструкції. На постсучасному етапі підробка все ще працює з субстанцією та формою, але вже претендує на цілковитий контроль над суспільством, що виліплюється з речовини, яка не знає зносу, – із пластмаси. Ця позациклічна речовина перериває цикли взаємопереходу субстанцій через процеси смерті та розкладу.

У контексті тілесності це тіло з пластмаси, універсальне тіло з синтетики та силікону, це тіло-пастіж, тіло-протез, що мислиться як ідеальна єдність змісту і форми, як абсолютна інвестиція. Тіло як фетиш.

На нашу думку, саме це фетишистське ставлення сучасної людини до тіла домінує в сучасній культурі над усіма іншими проявами тілесності, причому фетишизується не саме тіло як даність, а ідеалізований образ тіла-симулякра, абстракція, що складається з ліпних знаків. Ми вважаємо, що саме ця репрезентація тілесності сприяла стрімкому розвитку індустрії моди і краси, пластичної хірургії та шоу-бізнесу в другій половині ХХ століття.

Ризоморфне «тіло без органів» через посередництво сфер моди, реклами та шоу-бізнесу набуло у свідомості сучасного споживача статусу

самоідентифікації: «Тіло без органів непродуктивне, але воно однаково виробляється на своєму місці та у свій час... як тотожність виробництва і продукту» [7, с. 1031]. Продуктом виробництва зазначених вище сфер є тілесність голлівудських знаменитостей, що сприймається широкою аудиторією реципієнтів як ідеалізована абстракція, як абсолютне омріяне тіло, наслідувати яке споживачеві допомагає індустрія краси, виробляючи штучні деталі для імітації природного тіла: косметику, перуки, силіконові бюсти, накладні вії та нігті тощо.

На думку Хеміша Прінгла, значення знаменитостей у житті людей пояснюється не лише звичайною пристрасстю до підглядання. Зірки, по суті, стають об'єктами для важливих досліджень та моделей розвитку як окремих особистостей, так і суспільства загалом. Люди використовують образи зірок як рольові моделі та керівництво до дії. «Неформальне опитування, проведене ІРА, виявило, що 84 % респондентів колись чули від друзів чи знайомих, що вони схожі на якусь зірку. Таким чином люди відчують симпатію до знаменитостей певного типу, можливо, саме до тих, на яких вони хоча б трохи схожі або на яких хочуть бути схожими. Коли ця зірка змінює стиль одягу, партнера, зачіску, дім або народжує дитину, люди можуть відчувати певний зв'язок і також будуть прагнути подібних змін, наслідуючи свого кумира, бо зірка в певному розумінні живе паралельним життям» [5, с. 17].

Таким чином, у конкретний проміжок часу існує певна зірка-архетип, яка стає для звичайної людини створеним у її свідомості посиленням відображенням її самої, що зазвичай мотивується візуальною подібністю тілесних компонентів. У більшості випадків людина намагається використати цю схожість з максимальною користю для себе. Але зовнішня схожість тіл не означає внутрішньої ідентичності свідомостей. Отже, існує імовірність виникнення внутрішнього психологічного конфлікту внаслідок викривлення процесу самоідентифікації: «Відчуження від себе в наслідуванні образу знижує самість, зменшує життя тіла, яке починає слугувати образу, а значить, відчужує людину від реальності свого тіла, без чого неможливе відчуття реальності світу» [6, с. 191]. Так людина може втратити зв'язок з реальністю, наділяючи власне буття віртуальним змістом.

Отже, репрезентація феномену «тілесність» у соціокультурному просторі сучасності відбувається в таких аспектах: 1) медично-фізіологічному; 2) гендерному; 3) тілесність і самоідентифікація; 4) тіло як текст або знак; 5) тіло як фетиш.

Наше дослідження дозволяє сформулювати подальші перспективи функціонування феномену «тілесність» у соціокультурному просторі та спрогнозувати основні тенденції його впливу на свідомість індивіда.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
2. Брагина Н. Н. Асимметрия мозга и асимметрия сознания человека / Н. Н. Брагина, Т. А. Доброхотова // Вопросы философии. – № 4. – С. 125–134.
3. Газюк Л. М. Соматичне буття персонального світу особистості / Л. М. Газюк. – Х. : ХДАФК, 2003. – 356 с.
4. Голод С. И. Постмодернистская семья и бифуркация социального контроля сексуальности и прокреации / С. И. Голод // Человек. – 2004. – № 5. – С. 152–159.
5. Звезды в рекламе / Х. Прингл ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2007. – 432 с.
6. Косяк В. А. Экскурс в телесное живневосприятие / В. А. Косяк // Практична філософія. – 2005. – № 2. – С. 188–202.
7. Новейший философский словарь. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1280 с.
8. Проценко О. П. Телесность в дихотомии приличного / неприличного и пристойного / непристойного / О. П. Проценко // Гуманітарний часопис : зб. наук. праць. – Х. : НАУ „ХАІ», 2008. – № 1. – С. 21–26.
9. Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета / Н. Хамітов // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 45–55.